

УДК 347.66

Абрамов Максим Вікторович,

аспірант кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЩОДО ПІДСТАВ УСУНЕННЯ ВІД ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ В РИМСЬКОМУ ПРАВІ

Постановка проблеми. Спадкування відноситься до тих інститутів цивільного права, що почали своє формування при первісній організації суспільства і пройшли тривалий генезис. Основні положення сучасного спадкового права були вироблені ще в римському праві, в подальшому вони трансформувалися з урахуванням змін та особливостей, притаманним певним народам. Однією із найбільш розповсюджених підстав усунення від права на спадкування є визнання спадкоємця негідним. Негідними спадкоємцями називають спадкоємців, яких було усунуто від права на спадкування на підставі норм закону, а не згідно з волею спадкодавця. Дане визначання було виведене ще римським спадковим правом, але й сьогодні воно використовується в сучасному законодавстві.

Огляд українського спадкового законодавства вказує на те, що інститут усунення від права на спадкування, не зовсім повно відповідає тим життєвим та правовим реаліям, які відбуваються у нашому суспільстві. З метою вдосконалення спадкового законодавства є доцільним звернутися до основних засад римського спадкового права, що надасть можливість провести необхідні зміни до українського законодавства та спрогнозувати основні тенденції та результати таких змін за допомогою історичного методу дослідження.

Ступінь дослідження теми. В даний час відсутні комплексні монографічні дослідження, присвячені питанню усунення від права на спадкування. Дослідженнями в даній сфері займалися: Є.О. Харитонов, Д.В. Дождев, О.Є. Блінков, Є.О. Рябоконт, Ю.О. Заїка, В. Н. Огнев та інші.

Мета дослідження. Дослідити та проаналізувати правові норми, що регламентували підстави усунення спадкоємців від права на спадкування в римському праві.

Відповідно до поставленої мети було вирішено наступні завдання: досліджено та проаналізовано правові норми, які регулюють підстави усунення

спадкоємців від права на спадкування в римському праві.

Виклад основного матеріалу. Спадкове право в системі римського приватного права, і в сучасних правових системах є одним з найважливіших інститутів і займає проміжне місце між речовим і зобов'язальним правом. Його значення зумовлено також тим, що об'єктом спадкування переважно є право власності. Питання про те, що залишається після смерті померлого власника, кому воно має перейти, в якому порядку та обсязі, з найдавніших часів і до наших днів залишаються в центрі уваги суспільства і держави, законодавців і дослідників, кожної людини, оскільки вони тією чи іншою мірою стосуються їхніх інтересів.

Прогресивний розвиток і високий рівень спадкування отримало в римському приватному праві, тому не дивно, що саме там були вироблені фундаментальні положення спадкового права. Незалежно від соціального розвитку суспільства, економічної або політичної ситуації спадкові стосунки існували, існують і, поза сумнівом, існуватимуть. Це є причиною вічної актуальності спадкового права.

У римському праві інститут спадкового права займає виняткове місце. По одному відомому виразу, римляни «тричі підкорювали світ». Перший раз – легіонами, другий – християнством, третій раз – правом. Римські юристи розробили і законодавчо оформили основні положення спадкового права, які до теперішнього часу не втратили своєї актуальності. Римське спадкове право – предмет гордості його творців.

Відсутність спадкування, розкрадання майна померлих можливі тільки у найпримітивнішому соціальному стані, коли суспільство являло собою групу ізольованих індивідів і не мало більш тісних осередків. Тоді зі смертю людини втрачався суб'єкт права, внаслідок чого майно, яке належало померлому, ставало безгосподарним, його міг захопити будь-хто. Вимоги втрачали свого кредитора, борги – сво-

го боржника. Ні про спадкування, ні про наступництво тоді ще не йшлося [1].

Становище змінюється з виникненням патріархальної сім'ї. Тепер індивід оточений особами, з якими він пов'язаний єдиним походженням, спорідненням і які більш близькі йому, ніж інші члени суспільства; майно в цей час набуває характеру сімейної власності. За таких умов неприпустимою була безгосподарність сімейного майна. Ще за життя домовладки воно належало усім представникам сім'ї. Під впливом цих факторів безгосподарність спадкового майна змінюється переходом його до найближчих родичів [2, с. 117-121].

Проте історичні факти свідчать, що такий перехід майна ще не поширювався на зобов'язання, особливо борги. Розвиток економічного життя вимагало, щоб відповідальність за борги слідом за майном переходила на спадкоємців [3].

Зародившись на ґрунті сімейного і родового ладу, спадкування спочатку мало природний характер. Спадкоємцями були природно й обов'язково ті особи, які стояли ближче до померлого в порядку патріархальної родинності. Якщо померлий мав дітей, то вони вступали у володіння його майном. Якщо дітей не було, то спадщина переходила до тих осіб, з якими померлий раніше становив одну сім'ю. Отже, порядок закликання до спадкування визначався самим порядком родинної спорідненості. Саме в цьому полягав природний закон спадкування, і в такому розумінні можна вважати, що в стародавні часи спадкування встановлювалось тільки за законом [4].

Поступово значення індивіда зростає, сімейний характер власності ослаблюється, права домовладки щодо розпорядження майном посилюються. За правом розпоряджатися майном за життя виникає право домовладки розпоряджатися майном на випадок смерті. Отже, розвивається свобода заповітів.

Таким чином, у багатовіковій історії римського спадкового права можна виокремити чотири етапи розвитку спадкового права:

- а) спадкування за *jus civile*;
- б) спадкування за преторським едиктом;
- в) спадкування за імператорськими законами;
- г) спадкування у «праві Юстиніана» [6].

Норми спадкового права надають можливість особам, визначеним у заповіті або в законі, реалізувати свої інтереси у відносинах цивільного правонаступництва в правах та обов'язках померлого спадкодавця.

В той же час в спадковому праві існують норми, що по своїй суті носять аксіологічно-виховний характер, які спрямовані на недопущення неправомірної поведінки і передбачають негативні наслідки для порушників не лише правових, але інших соціальних, у тому числі моральних норм.

Такі норми були притаманні і римському спадковому праву.

Негідність спадкоємця становила одну з форм неправоздатності отримання спадщини. Але не зважаючи на це, негідний спадкоємець мав пасивну заповідальну можливість, тобто міг спадкувати за заповітом та отримувати майно в разі заповідального відказу. Його спадковий статус був умовним, адже він не в змозі був «утримати» одержане, так як отримане ставало фіском (*epertum*). Негідність мала наслідки також і при спадкуванні, в разі відсутності заповіту, тобто при спадкуванні за законом.

Перелік умов для визнання негідним спадкоємцем був дуже широким. Більш того, в різні етапи розвитку римської держави, дані умови досить сильно змінювалися, що було обумовлено різними фіскальними мотивами держави.

В «Інституціях» Марціан вказував наступні випадки негідності спадкоємця. По-перше, вільновідпущеник позбавлявся легата чи фідікоміси, що були залишені йому за заповітом патроном, якщо на свого патрона після його смерті він доніс про торгівлю забороненим товаром. По-друге, спадок повністю забирався і передавався до фіску, якщо емансипований син всупереч заповіту пред'явить претензії, як такий, що позбавлений спадкового майна і прийме спадок, як під призначений неповнолітньому. По-третє, якщо хто небудь всупереч імператорському едикту візьме до шлюбу жінку з тої провінції, в якій він займає державну посаду, він не має права зберегти собі те, що він отримав за заповітом дружини, як і в випадку, коли опікун всупереч волі сенатконсульту одружився з особою по відношенню до якою він був опікуном. Навіть якщо спадщину приймав спадкоємець, призначений для всього майна, вона відходило до фіску. Однак, якщо ту, що взяли за дружину всупереч заборони або тим, хто був опікуном, то дружина отримує за заповітом майно, що було їй заповідане і не повинна бути усунена від спадкування. По-четверте, негідним є той, по відношенню до якого буде доведено, що із-за його дій, з його необережності чи вини, померла жінка, що призначила його спадкоємцем.

Позбавлявся спадку і той, хто будучи призначений (в заповіті) опікуном, відмовлявся від опіки. Також позбавлявся спадку, той хто оскаржував справжність заповіту. Підлягав прощенню з урахуванням його віку, той хто пред'явив обвинувачення, і особливо, якщо заявити, що заповіт фальшивий або наносить шкоду законним спадкоємцям. Однак тим, хто своїми свідченнями допоміг обвинувачу в суді чи став його поручителем, в праві на спадкування відмовлялося [6].

Якщо ж між легатарієм і заповідачем виникла смертельна ворожнеча і стало очевидно, що заповідач більш не бажає залишати легат чи фідікоміс тому, кому це призначено, то легатарій позбавлявся

права вимагати легат. Подібні наслідки спостерігалися в тих випадках, коли легатарій відкрито сварив заповідача і казав образливі слова [6].

Якщо чоловік, засуджений за перелюбство з жінкою, взяв її за дружину та помираючи, залишив спадкоємицею, то оскільки такий шлюб є недійсним, спадок не переходив до жінки, а направлявся до фіску. В випадку, якщо така жінка залишала чоловіка спадкоємцем, то і у нього таке майно забиралося.

До заповіту, складеному за правом воєнної служби, не допускалася жінка, що знаходилася в ганебному співжитті з воїном, хоча б воїн помер на протязі року після звільнення зі служби, і те, що було залишено, переходило до фіску [7].

Спадкоємця, що навмисно відмовився від помсти за померлого, слід примусити повернути всі доходи від спадку. Але, якщо він був введений в оману через незнання про те, що трапилося, він має право на захист, як добросовісний набувач [7]. У того, хто не помстився за смерть дружини, як у негідного, віднімається придане (посаг) [8, с. 279-280].

Вилученню на користь фіску підлягали також долі тих, що не помстилися за смерть підозріло померлих вільновідпущеників: бо всім спадкоємцям, так і тим, хто знаходиться на їх місці, необхідно виконувати свій обов'язок по відношенню помсти за померлого [6].

Також в деяких джерелах серед причин негідності указують про тяжкі проступки, що здійснили спадкоємці по відношенню до спадкодавця, таких як вбивство або замах на вбивство, не переслідування винних у смерті спадкодавця, тяжкі обвинувачення, що висувалися по відношенню до спадкодавця, примус з метою обмеження заповідальної свободи тощо [9].

З часом в доктрині римського права встановилось загальне визначення для осіб негідних спадкувати – *indignus*, з часів принципату – *indignitas* – негідний, той хто серйозно провинився перед спадкодавцем і внаслідок цього не повинен нічого від нього одержати. У випадку коли б він все таки, отримував би спадщину, вона повинна бути вилучена у нього як *erportorium* [10, с. 151].

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що давні законодавці виходили з необхідності переходу спадкового майна до кровних родичів, отже спадкодавець не міг на власний розсуд позбавити свого спадкоємця спадщини. Надалі ж з розвитком норм спадкового права, виробилися правила, які дозволяли б усувати від спадкування спадкоємців, які через те чи інше визнавалися негідними. Перелік умов негідності в різні періоди розвитку держави були різноманітні, і залежали від морального розвитку суспільства в певний період, від розробленості правових норм, від фіскальної політики держави та від інших соціально-культурних чинників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фомічова Н.В. Историчні аспекти становлення спадкового права / Н.В. Фомічова // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук.праць, 1997. – 2009. Вип. 45 : Міжнар. наук. конф., присвяч. пам'яті О.В. Сурілова, ОНЮА, 2008 р. – 404 с.
2. Достдар Р. Рецепція права та правові традиції у сучасному спадковому праві України / Р. Достдар // Право України : Юрид. журн. – 2010. – № 6. – С. 117-121.
3. Хвостов В.А. Система римського права : учебник / В.А. Хвостов. – М. : Спарк, 1996. – 522 с.
4. Орач Є.М. Основи римського приватного права : курс лекцій / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 272 с.
5. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право : Підручник. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 512 с.
6. Юлий Павел. Пять книг сентенций к сыну. Фрагменты Домиция Ульпиана / пер. с лат. Е.М. Штаерман ; отв. ред. Л.Л. Кофанов. – М. : Зерцало, 1998. – 287 с.
7. Гай. Институции / пер. с лат. Ф. Дыдынского ; под. ред. В.А. Савельева, Л.Л. Кофанова. – М. : Юристъ, 1997. – 368 с.
8. Гарсиа Гарридо М.Х. Римское частное право: Казусы, иски, институты : пер. с исп. / отв. ред. и сост. Л.Л. Кофанов. – М. : Статут, 2006. – С. 279-280.
9. Чезаре Санфилиппо. Курс римського частного права / пер. с итал. И. И. Маханькова ; под общ. ред. Д. В. Дождева. – М. : Норма, 2007. – 306 с.
10. Бартошек М. Римское право (понятия, термины, определения) : пер. с чешск. / М. Бартошек. – М. : Юрид. лит., 1989. – С.151.

Абрамов Максим Вікторович

ЩОДО ПІДСТАВ УСУНЕННЯ ВІД ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ В РИМСЬКОМУ ПРАВІ

У статті автор досліджує правові норм, що регламентують підстави усунення спадкоємців від права на спадкування в римському праві. Вказуються причини появи правових норм, які стосуються усунення від права на спадкування.

Ключові слова: усунення від права на спадкування, негідні спадкоємці, фіск, спадщина.

Абрамов Максим Викторович

ОТНОСИТЕЛЬНО ОСНОВАНИЙ ОТСТРАНЕНИЯ ОТ ПРАВА НА НАСЛЕДОВАНИЕ В РИМСКОМ ПРАВЕ

В статье автор исследует правовые нормы, которые регламентируют основания отстранения наследников от права на наследование в римском праве. Указываются причины появления правовых норм касающихся отстранения от права на наследование.

Ключевые слова: отстранение от права на наследование, негодные наследники, фиск, наследство.

Abramov Maksym Viktorovych

ON THE GROUNDS EXCLUSION FROM THE RIGHT TO INHERITANCE IN ROMAN LAW

In the article author examines the legal rules which governed the exclusion of heirs from the right to inheritance in Roman law. It is indicated the reasons for the emergence of the rule of law relating to the removal of the right to inheritance.

Keywords: exclusion from the right to inheritance, unworthy heirs, fisk, inheritance.